

ВНЕСОК ІШТВАНА УДВАРІ В УКРАЇНОЗНАВСТВО ТА СЛАВІСТИКУ

Цього року мало б виповнитися 70 років відомому угорському вченому-славісту, україністові, мовознавцю та історикові, професору Іштвану Удварі, та доля розпорядилася так, що йому не довелося дожити до похилих літ. Внесок Удварі в розвиток освіти, науки, культури дорівнює напрацюванням окремої установи, доволі згадати, що бібліографічний довідник праць, пов'язаних з його діяльністю (дослідження вченого, підручники, статті, рецензії, редакторська робота, відгуки тощо) упродовж його не дуже довгого життя (55 років), містить 1554 посилання [2]. Усього за життя дослідника вийшло два томи бібліографічних описів його публікацій, третій – побачив світ після смерті вченого.

Іштван Удварі народився 14 липня 1950 року в комітаті (області) Саболч-Сатмар-Берег в с. Торньошпалца, загальноосвітню школу він відвідував у с. Еперйешке поблизу сучасного угорсько-українського кордону. У 1975 році закінчив Дебреценський університет ім. Лайоша Кошута за спеціальністю «російська мова та література», був учителем гімназії ім. Дьордя Бешшенеї у м. Кішварда. З 1978 року він працює в Ніредьгазькому педагогічному інституті ім. Дьордя Бешшенеї (зараз Ніредьгазький університет). 1987 року молодий дослідник захистив кандидатську дисертацію на тему «Русинська (карпатоукраїнська) ділова писемність Угорщини XVIII ст.», що була опублікована 1995 року у вигляді солідної монографії [1]. У 1995 році Удварі отримав ступінь габілітованого доктора з історії слов'янських мов. Цього самого року він став приват-доцентом Сегедсько-

го університету, а 1997 року захистив докторську дисертацію «Рукописні джерела словацькою мовою по урбаріальній реформі при Марії Терезії: Комітати Сепеш і Земплен». З 1989 року Удварі професор інституту, а з 1997 року – професор університету. Цього самого року він отримав професорську стипендію ім. Сечені. Від 1990 до 1992 року перебував на посаді проректора з наукової роботи згаданого закладу. У 2001 році він став провідним викладачем Веспремського університету, у якому 2004 року йому присвоєно професорське звання. З 1990 по 1994 роки Удварі був головним редактором наукового видання Ніредьгазького педагогічного інституту «Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensia».

Великою заслугою Удварі було створення 1993 року кафедри української та русинської філології у своїй установі, що на той час було доволі непростим завданням, відомості про складний шлях її формування з додатком різноманітних документів, листування тощо він оприлюднив в окремому виданні. Від самого початку професор мав концепцію створення кафедри, передусім він зібрав гарний колектив, на той час там працювали викладачами колеги з Ужгорода і Києва – Ангеліна Гедеш, Сергій Панько, Михайло Капраль, які разом з лаборантами і аспірантами складали дружну команду, де панувала творча, доброзичлива атмосфера. Перекладацьку, наукову компетенцію мав Сергій Панько, син письменника і перекладача Семена Панька. І син, і батько мали в доробку чимало художніх перекладів з угорської, які раніше активно практикувалися і в нас, і в Угорщині (див. бібліографію перекладів в монографії авторки статті «Переклад з угорської українською мовою: теоретичні узагальнення і практичний досвід», 2006). Додам, що на той час узагалі бракувало спеціалістів, які б добре володіли двома мовами, і хоча це не рідкість на Закарпатті, однак фахівців-філологів з гарним знанням літературної мови було мало, як і зараз. У ті часи ще працювали в Угорщині відомі перекла-

дачі з української угорською мовою – Пал Мішлеї, Ева Грігаші, Жужа Раб та ін. Отже, у розвої кафедри було чимало труднощів, адже йшли невторованим шляхом, бракувало досвіду на цьому терені, а ще підручників та посібників, іншої літератури. Згідно з концепцією кафедри, пріоритетними у розвитку угорського українознавства вважали такі напрями: створення загальних і спеціальних бібліографій, підготовка словників, різноманітних підручників та посібників, навчального матеріалу, вивчення угорсько-українських зв'язків, питань перекладу, популяризація української мови та культури в Угорщині, й угорської – в Україні. Тож Удварі почав активно займатися комплектацією кафедри, підготовкою книжок, підручників, посібників, перекладів, допоміжних матеріалів. Їх почали укладати самі співробітники, до прикладу, з історії літератури декілька видань підготувала А. Гедеш, з мови оприлюднили підручники та посібники С. Панько («Українська мова: посібник для філологів», 1995 та ін.) та М. Капраль («Розмовляймо українською!», 2000 та ін.). Їм належать і дослідження, наукові праці, зокрема, М. Капраль уклав бібліографію видань Підкарпатського товариства наук за 1941–1944 роки, яке тоді, власне, виконувало роль Академії наук. Я підготувала підручник з українського фольклору, з метою навчання української мови, під назвою «Український фольклор» з текстами та коментарями про специфіку жанрів та поетики уснопоетичної творчості. Редактором та автором передмов до усіх видань був Іштван Удварі, він опікувався також їх друкуванням та розповсюдженням. Позитивним було й те, що в ті часи на кафедрі навчалось чимало студентів, які виявляли значний інтерес до української мови, однак були складнощі з неоднаковим рівнем їх підготовки, адже, крім місцевих, тут училися і закарпатці, які вже знали мову й українські реалії.

Увесь свій час професор віддавав роботі, яка була сенсом його життя, по-дитячому радів кожній книзі, яку видавали на

кафедрі, її успіхам. Тішився з кожного видання, любив розповідати про його підготовку, тематику чи особу автора, адже був присутній на всіх етапах роботи над книгою, починаючи із задуму. Був по-справжньому залюблений у свою справу. Недарма свою статтю про Іштвана Удварі М. Данко назвав «Славіст, габілітований доктор: щаслива людина, бо його робота і захоплення збігаються». Він задавав темп праці на кафедрі, та й для тих, хто співпрацював з ним. І з часом кафедра утвердилася, широко розгорнула свою роботу, на той час число студентів було чималим, підготовка фаховою і якісною, тож вона вийшла в лідери серед мовних кафедр тогочасного Ніредьгазького педагогічного інституту імені Дьордя Бешшенеї. Таким чином, вона була акредитована Угорською акредитаційною комісією в якості університетської у складі Ніредьгазького педагогічного інституту і здобула міжнародний розголос. Тоді це був один із найбільших славістичних центрів в Угорщині.

Іштван Удварі налагодив широку співпрацю також з українськими вченими, та й не тільки – він особисто знав багатьох діячів із сусідніх слов'янських країн. Вони відвідували кафедру, зустрічалися зі студентами та викладачами, готували видання. Серед українських колег це такі, як Світлана Мельник, яка тоді працювала в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка і була лектором в Дебреценському університеті, серед її виданих на кафедрі книжок «Початки української морфології» (1999), «Основи історії України : посібник для студентів-україністів» (спільно з Н. Гончаренко, 1999). А ще це відомі філологи, доктори наук, члени-кореспонденти НАН України Олександр Тараненко та Микола Сулима, останній підготував книгу з українського футуризму, яка вийшла на кафедрі 1996 року. Завідувач кафедри КНУ ім. Тараса Шевченка, доктор філологічних наук Лариса Паламар уклала для студентів кафедри «Практичний словник української мови» (1995). Згодом Олександр Онисимович і Микола Матвійович згадували

Удварі, шкодували, що він так рано пішов з життя, ця неординарна людина справила й на них незабутнє враження.

Учений був також редактором та засновником серій видань «*Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia*», «*Vice Versa*», «*Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae*» і «*Glossarium Ukrainicum*», членом редколегії видання «*Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*», яке виходить і зараз. Так, у серії «*Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia*» вийшли його власні чи редаговані ним понад два десятки книжок. У наукових серіях кафедри опублікували свої праці відомі угорські вчені Петер Кірай, Ласло Дежьо, Андраш Золтан, Аттіла Голлош, Золтан Медве, Йожеф Ботлік та ін. Удварі також жваво комунікував з багатьма колегами з Ужгорода, Берегового та інших міст Закарпаття, з великою повагою і пієтетом ставився до старших колег, шанував Василя Німчука, який працював у Києві, та був родом з Закарпаття, а ще відомого перекладача, якому належить переклад «Лісової пісні» Лесі Українки угорською, Іштвана Ковтюка, опублікував його книгу «Українські запозичення в ужанській угорській говірці» (2007), обоє уже відійшли у засвіти.

У згадуваний час Удварі запланував цілу популяризаторську серію видань з угорської літератури, історії та культури українською. Я переклала дві монографії – з літератури відомого професора Дебреценського університету Андраша Гьорьомбеї «Історія угорської літератури» (1997) та знаного етнолога, культуролога, академіка Ласло Коші «Чиї ви сини: огляд угорської етнографії» (2003). Обидві книги були вдалим вибором, у невеликій за обсягом книзі Гьорьомбеї вдалося дати стисло, однак глибоку характеристику розвою всієї угорської літератури, сюди увійшли і відомості з літератури діаспори. Знаю, що книга була підготовлена Гьорьомбеї спеціально для перекладу, вийшла спершу фінською, далі українською мовою. Не менш цікава праця Коші, який, малюючи детальну, ори-

гінальну картину угорської етнографії в її історичному розвитку, концентруючи цінності за власною системою, розкрив перед нами матеріальну і духовну культуру угорського народу, його спосіб життя, традиційні заняття, сімейні і суспільні зв'язки, світ уподобань тощо. Згадаю і ще одне видання з цієї серії – «Коротка історія Угорщини» за редакцією Петера Ганака, переклад Й. Кобаля та А. Шолтеса, що теж є достойною книгою для ознайомлення з історичним шляхом країни. Ще одним такого плану виданням була книга поезій «Іскри чардашу. Мадярська поезія» у перекладі Івана Петровця (1998), де репрезентовано фольклорні твори та вірші угорських поетів.

Величезною заслугою Удварі було створення великих тезаурусних словників – українсько-угорського (2000–2003) та угорсько-українського (2005–2006). Годі переоцінити значення двомовного тезаурусного словника при перекладі, навчанні мови, збагаченні її лексичних значень тощо. Складність укладання таких словників, особливо з рідкісних мов, робить їх появу особливо важливою. Потреба у створенні такого словника давно вже була на часі, особливо це стало відчутним на початку 1990-х років, коли українська мова ввійшла до навчальних програм вищих шкіл Угорщини – у Будапешті, Дебрецені, Ніредьгазі, Сегеді. Щоправда, 2005 року в Ужгороді побачив світ «Українсько-угорський словник», який уклав відомий угрознавець Петро Лизанець, однак невеликий – кишеньковий – обсяг цього видання був недостатнім для ґрунтовнішої роботи. Водночас останній словник більшого обсягу вийшов у 1960-х роках в Ужгороді і був застарілим з багатьох поглядів. Тож з 1998 року почалася робота над підготовкою словників, крім співробітників кафедри значну частину роботи взяли на себе І. Ковтюк та Л. Мушкетик, тож опубліковані згодом багатотомні видання стали найбільшими, тезаурусними словниками з даних мов і серйозним підґрунтям для роботи перекладачів, педагогів, студентів та ін.

Іштван Удварі був непересічною людиною, наділеною великими науковими та організаційними талантами, надзвичайною працездатністю, енергією, ентузіазмом. Його науковий інтерес стосувався, насамперед, питань мови, літератури, культури слов'янських спільнот, їх зв'язків з угорською культурою. Так він, можна сказати, по-новому відкрив закарпатського вченого, академіка Угорської АН Антона (Антала) Годинку, що був посередником поміж угорською та культурою українців-русинів. 1993 року він організував Міжнародну конференцію, присвячену Годинці. З цієї тематики відредагував 8 окремих томів, серед них розлогу рукописну працю Годинки «Глаголниця. Сбірка всѣх глаголовѣ карпатсько-русинського язика» (1991); «Утцюзнина, газдуство и прошлостъ южнокарпатськихъ русинувѣ» (2000) та ін. Годинка був укладачем русинсько-мадярського словника (1992), який і ліг в основу факсимільного перевидання. Словнику передувало вступне слово Іштвана Удварі про життя і діяльність А. Годинки, стаття Миколи Лелекача про вченого, історичні документи того часу, стаття Сергія Панька про історію русинсько-угорських і угорсько-русинських словників з ілюстраціями. 2003 року з'явилася публікація народних пісень, зібраних Годинкою у рідному краї, її рукописний варіант був віднайдений Удварі серед матеріалів Угорської академії наук у Будапешті; спільно з Юрієм Туряницею та Іштваном Арпою з Ужгорода вони уклали збірку «Пісні наших предків» (оригінальна назва «Сто наших співанок»), яка є правдивою фольклорною пам'яткою минулого. В останні місяці свого життя Удварі написав передмову до збірки вибраних русинських текстів Антонія Годинки «Час гурше ги вода...» (2005).

Упродовж своєї діяльності Удварі приділяв чимало уваги міжетнічним процесам, культурним та мовним взаємозв'язкам між спільнотами Угорщини. Він підготував багато робіт з питань мови бачвансько-сримських та закарпатських русинів.

Учений досліджував мову, літературу, культуру, історію українського народу, історію та культуру історичного та сучасного Закарпаття. Цікавився видатними діячами краю, вивчав діяльність Гіадора Стрипського та Ласла Чопея, зокрема етнологу та історика Стрипському присвячено працю «Зберька жерел про студії русинського писемства III. Гіадор Стрипський, народописник, бібліограф, язиковознаватель, товмач» (2007). Удварі належать репринтні видання катехізмів (1997), а також латинського букваря мукачівського греко-католицького єпископа Мануїла Ольшавського (1999), а ще дві хрестоматії на основі документів мукачівських греко-католицьких єпископів Андрія Бачинського, Йоанна Брадача та ін. Прикладними виданнями кафедри є «Українсько-угорський угорсько-український математичний словник» Йосипа Головача (1998) та «Крилаті вислови латинського походження в угорській та українській мовах» Кондри Рудолфне (2001). Того самого року на кафедрі було опубліковано й цінну монографію Петера Кірая «Змішання мов. Висновки з функціонування слов'янських діалектів», у якій автор розглядає словацько-русинські, сербські, хорватські та деякі інші говірки з території Угорщини та вказує причини двомовності, зокрема змішані шлюби тощо.

По смерті Удварі кафедрі очолив Золтан Андраш, який продовжив справу свого колеги. У зв'язку з цим варто згадати репринтне видання в Ніредьгазі «Нягівських повчань чи постилл» 1758 року на основі петербурзького видання О. Петрова, копію якого Удварі придбав ще за життя (2006 р.). До книги ввійшло також дослідження відомого угорського славіста Ласло Дежьо «Няговські повчання та їх автор».

Іштван Удварі підтримував наукову співпрацю з ученими-славістами багатьох країн, залучаючи їх до наукової та ін. роботи кафедри, брав участь у багатьох міжнародних конференціях, зокрема Міжнародних конгресах славістів та україністів. Був членом Угорського лінгвістичного товариства, головою

Угорської асоціації українців, членом Лексикографічної комісії УАН, Міжнародної асоціації русистів, 1997 року він був нагороджений премією Ментгерта Лоняї, а 2004 року Антала Годинки. Професор Андраш Золтан писав 2010 року: «Вже п'ятий рік його немає серед нас, та праці вченого затребувані в міжнародному науковому житті як джерело постійних посилок та натхнення на нові дослідження. Його видання письмових пам'яток, наукові статті, лексикографічні роботи стали основою як для угорських, так і зарубіжних славистів. Як і більшість найбільш знаних угорських славистів, Іштван Удварі займався переважно тими науковими проблемами, які мають безпосереднє відношення до історичних угорських територій. Учений приділяв особливу увагу історії тих слов'янських народів, які розвивалися в тісній мовній та культурній взаємодії з угорцями. Отримані ним результати славистичних досліджень, окрім того, стали і цінним внеском у розвій угорської науки про мову» [2, с. 6].

Великою заслугою Удварі була також підготовка статей до «Енциклопедії світової літератури», яка вийшла в Угорщині, він готував український матеріал до неї, приїжджав працювати до Києва. Загалом в Енциклопедії представлено близько 300 українських письменників. Енциклопедичні статті належать, крім Удварі, Дьордю Радо, Вірі Шер, Ендре Бойтару, Вікторії Лебович, Оксані Ковач та ін. Вичерпною і актуальною є стаття-дослідження Д. Радо й І. Удварі про історію української літератури. Найновіші, найзлюбоденніші дані подано в останньому, додатковому томі Енциклопедії (Т. XIX, 1996). Тут розміщено персоналії відомих українських поетів та письменників: Івана Драча, Миколи Олійника, Ліни Костенко та ін., які не увійшли до попередніх томів, а також тих, які раніше не друкувалися в Україні і про яких на той час небагато знали українські читачі, – представники «Розстріляного відродження», діаспорники тощо – Михайло Драй-Хмара, Валер'ян Підмо-

гильний, Іван Світличний та ін. Є в томі відомості про діяльність українських перекладачів, що працювали тоді на терені угорсько-українського перекладу, – Івана Мегелу, Сергія Панька, Юрія Шкробинця, Лесю Мушкетик та ін. Усі ці енциклопедичні статті підготував Іштван Удварі, який активно популяризував україніку в Угорщині, а угрознавство – в Україні.

Саме з цією популяризацією, а також з енциклопедичними знаннями Удварі були пов'язані його численні рецензії з різних теренів знань – історії, літератури, етнології, краєзнавства, мистецтва, культури в цілому, він робив огляди книг, що виходили різними мовами в різних країнах, ця діяльність професора теж була дуже вагомою. Ще хочу засвідчити велику скрупульозність, увагу до деталей професора, який сумлінно збирав усі матеріали, пов'язані з діяльністю кафедри і публікував їх у довідкових виданнях з коментарями, що є важливим для подальшого розвитку наряду і розуміння його специфіки.

Знаю, що пам'ять про професора зберігається в його рідному закладі, Ниредьгазькому університеті, тут відкрито пам'ятну дошку, а ще відновлено кафедру, створену професором, яка певний час не діяла, та нині функціонує під керівництвом Вікторії Штефуци. 2010 і 2020 років було організовано дві наукові конференції, присвячені пам'яті ученого.

Визначна діяльність Іштвана Удварі на теренах освіти, науки, мови, історії, культури, слов'янсько-угорських та українсько-слов'янських зв'язків може служити прикладом беззастережної віддачі людини справі свого життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Udvary I. Ruszinok a XVIII. században (Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok). Nyíregyháza, 1994. 390 p.

2. Udvary I. Élete és munkássága. Иштван Удвари. Библиографический указатель / szerk. Zoltán A. Nyíregyháza, 2010. 238 p.